

Ks. Włodzimierz Bielak, *Devotio moderna* w polskich traktatach duszpasterskich powstałych do połowy XV wieku, Wydawnictwo KUL, Lublin 2002, ss. 216.

Jednym z istotniejszych, a zarazem ciekawych zagadnień budzących zainteresowanie mediewistów jest sprawa reformy Kościoła w średniowieczu, głównie w końcowej fazie tego okresu. Schyłek średniowiecza przyniósł bowiem światu chrześcijańskiemu poważny kryzys, który odbił się także w życiu kościelnym. Kryzys objął instytucje kościelne, duchowieństwo, a nawet papieństwo. Osłabienie papieństwa powodowało zmniejszanie się prestiżu Stolicy Apostolskiej, przede wszystkim w okresie tzw. niewoli awiniońskiej i wielkiej schizmy zachodniej. Spoglądając na ówczesne społeczeństwo, dostrzegamy rodzącą się potrzebę autentycznego życia chrześcijańskiego. Pojawili się reformatorzy, którzy wyszli poza nurt ortodoksyjny: Jan Wiklif, Jan Hus i inni. Powyższe uwarunkowania wpłynęły na charakter i treść reformy kościelnej, która rozwijała się szeroko w ramach nauki Kościoła. Jednocześnie dostrzegano potrzebę reform sięgających nie tylko wszere, by objąć cały Kościół, ale myślano o reformie idącej w głąb życia kościelnego i życia pojedynczego chrześcijanina. Reformatorzy wywodzili się m.in. z kręgów naukowych Włoch (Bologna), Francji (Paryż), Niderlandów i Czech. Również i Polska (zwłaszcza doby jagiellońskiej) ma swój wkład w dzieło reformy Kościoła, w tym i w reformę duchowieństwa. Na tym tle należałoby spojrzeć także na rozwijającą się w XIV i XV w. *devotio moderna*. Nie myślano więc wyłącznie o reformie strukturalnej instytucji kościelnych lecz skoncentrowano się także na zgłębieniu istoty człowieka.

W historiografii polskiej *devotio moderna* poza pionierskimi badaniami Karola Górskiego¹ nie doczekała się szerszych i pełnych analiz ukazujących bogactwo problematyki związanej ze zjawiskiem nowej pobożności. Nadal otwarte pozostawało zatem pytanie: czy w polskich podręcznikach duszpasterskich widać wpływy m.in. *devotio moderna*? Zasadne stało się więc podjęcie tego problemu od podstaw. Trudu opracowania tego zagadnienia podjął się W. Bielak, starający się ukazać polskie podręczniki duszpasterskie do połowy XV w., które zajęły poczesne miejsce wśród twórczości europejskiej tego rodzaju.

Omawiana praca składa się kolejno z przedmowy ks. Marka T. Zahajkiewicza (s. 7-9), wykazu skrótów (s. 11-12), wstępu (s. 13-20), czterech rozdziałów (s. 21-184), podsumowujących pracę syntezy i wniosków (s. 185-191), zakończenia (s. 193-194), bibliografii (s. 195-203) oraz streszczeń w języku czeskim i niemieckim (s. 205-216).

W obszernym rozdziale pierwszym Autor na szerokim tle zarysował dążenia reformatorskie w Kościele w XIV i XV w. Zwrócił szczególnie uwagę na fakt, iż w omawianym okresie reformą Kościoła będącą ważnym problemem i koniecznością zajęły się trzy główne ośrodki uniwersyteckie: paryski, boloński i praski, z których każdy wypracował własne propozycje zmian. Następnie W. Bielak skoncentrował się na przybliżeniu *devotio moderna* jako wyrazu dążeń reformatorskich w Kościele w pierwszej kolejności ukazując jej początki. Wprawdzie nie określił on żadnego miejsca jej kolebki, wskazując jedynie, że powstała ona po prostu w Europie wskutek budzenia się nowego oblicza kultury², jednak uwidocznili jej źródła, którymi były nowa filozofia, nowa teologia, nowe idee prawnicze i humanizm. Aby lepiej określić istotę *devotio moderna* Autor oprócz literatury sięgnął także do źródeł. Odnośnie do Niderlandów wykorzystał jedną z współczesnych edycji dzieła przypisywanego Tomaszowi á Kempis *O naśladowaniu Chrystusa*³, natomiast w celu zbadania tzw. czeskiej

¹ K. Górski, *Uwagi o „Rozmyślaniach dominikańskich” na tle prądów religijnych XV i początku XVI wieku*, w: *Średniowiecze. Studia o kulturze*, Wrocław 1965, t. 2, s. 303-321.

² Termin *devotio moderna* wprowadził w XV w. Jan Busch, kronikarz z Windesheim, zob. J. Stoś, *Mistrz Jakub Paradyża i „devotio moderna”. Główne problemy refleksji filozoficzno-teologicznej Jakuba z Paradyża i ich związek z „devotio moderna”*, Warszawa 1997, s. 19.

³ Tomasz á Kempis, *O naśladowaniu Chrystusa*, Lublin 1984.

devotio moderna posłużył się spełniającymi kryterium reprezentatywności pismami Jana Milíča, a dokładniej trzema jego mowami synodalnymi oraz działami Mateusza z Krakowa⁴. Ponadto Autor uwzględnił zbiór reguł odnoszących się do życia zakonnego kanoników regularnych zebranych przez Piotra Klaretę⁵, bowiem i oni odegrali ważną rolę w rozprzestrzenianiu zasad *devotio moderna*. Powyższe źródła stały się podstawą do wykazania podobieństw w dwóch najważniejszych nurtach nowej pobożności, tzn. holenderskim i czeskim. Następnie W. Bielak omówił główne nurty *devotio moderna* uwzględniając trzy jej odmiany: niderlandzką, czeską i węgierską, zwaną też paulińską. Tę ostatnią Autor na podstawie ustaleń dotychczasowej historiografii, przesuwając okres rozwoju *devotio moderna* wśród węgierskich paulinów dopiero na początek XVI w.⁶, ze zrozumiałych względów potraktował skrótowo, koncentrując się na nurtach *devotio moderna* czeskim i niderlandzkim. W tej części Autor przeanalizował założenia ideowe owych trzech nurtów *devotio moderna* wykazując najważniejsze podobieństwa i różnice zachodzące między nimi, by w konsekwencji określić cechy, które są wspólne dla nowej pobożności w XIV i XV w. Ponadto zwrócił uwagę na fakt, iż pewne różnice w realizowaniu zasad *devotio moderna* w Niderlandach i w Czechach były spowodowane najprawdopodobniej odmiennością kulturową tych terenów oraz sytuacją społeczno-polityczną. W ostatniej części omawianego rozdziału W. Bielak zaprezentował przenikanie *devotio moderna* do Polski, który to proces dokonywał się dzięki związkom uczelni krakowskiej z praską. Zasugerował też, iż najsilniej oddziaływała w Polsce *devotio moderna* z Czech, która miała najlepsze warunki do przenikania na ziemię Korony Polskiej.

Zagadnienie myśli o reformie Kościoła na Uniwersytecie Krakowskim wypełnia rozdział drugi recenzowanej pracy. W nim to Autor korzystając z bogatej polskojęzycznej bibliografii, (której powstaniu

⁴ J. Milíč, *Sacerdotes contempserunt legem meam*, w: *Jana Milíče z Kroměříže tři řeči synodní*, ed. V. Herold, M. Mráz, Praha 1974 s. 49-70; tenże, *Grex predictus*, w: tamże, s. 73-100; tenże, *Audite reges*, w: tamże, s. 103-126; *Textus et studia*, vol. II, fasc. 1, Warszawa 1974 s. 47-116.

⁵ *Collectio D. Petri Claretae Canonici Regularis de Domo Roudnicensi Super Statuta Canonorum Regular.*, ed. Christophorus Loniewski, Cracovae 1618.

⁶ Zob. np. E. Mályusz, *Zakon paulinów i devotio moderna*, w: *Mediaevalia w 50. Rocznice pracy naukowej Jana Dąbrowskiego*, Warszawa 1963, s. 263-283.

sprzyjały jubileusze Uniwersytetu Krakowskiego: sześćsetna rocznica jego powstania, sześćsetna rocznica inauguracji wydziału teologicznego w Krakowie oraz sześćsetna rocznica odnowienia uczelni, choć nie do wszystkich pozycji Autor dotarł, brak np. prac Krzysztofa Ożóga, Stanisława Szczura, czy zbiorowej monografii o kulturze Polski średniowiecznej XIV-XV w.⁷) ogólnie scharakteryzował krakowskie środowisko uniwersyteckie uwzględniając jednocześnie rozwijanie w nim przez tamtejszych magistrów myśli o reformie Kościoła. Rozdział rozpoczyna szkic ukazujący powstanie Uniwersytetu Krakowskiego, a więc fundację Kazimierza Wielkiego w 1364 r. oraz odnowienie uczelni za Władysława Jagiełły. Następnie W. Bielak na podstawie źródeł omówił skład personalny wydziału teologii Uniwersytetu Krakowskiego w pierwszej połowie XV w., zaznaczając jednocześnie, iż w świetle obecnie znanych przekazów źródłowych nie sposób odtworzyć pełnej listy nazwisk wszystkich profesorów lub bakałarzy związanych z tym wydziałem, szczególnie w najwcześniejszym okresie jego istnienia. Tym niemniej zestawia on imiennie 34 doktorów teologii, którzy w różnym stopniu związani byli z tym wydziałem do 1450 r. i sporządza krótkie biogramy ważniejszych z nich. Poza tym Autor uwypukla związki pomiędzy uniwersytetami w Krakowie i w Pradze, zaznaczając, iż Uniwersytet Praski odegrał pierwszoplanową rolę w kształtowaniu się oblicza krakowskiej Alma Mater. Szczególnie cennym darem byli najstarsi profesorowie krakowscy, zarówno Polacy, jak i Czesi, wykształceni w Pradze, którzy organizowali Akademię Krakowską. Uczelnia praska stanowiła poza tym skarbnicę wiedzy dla polskich studentów, na niej bowiem reprezentowane były wszystkie prądy naukowe znane w Europie i idee (w tym idei *devotio moderna*), na których opierano dążenia reformatorskie w Kościele. Ważnym zagadnieniem poruszonym w pracy jest ukazanie dążeń do odnowy życia kościelnego obecnych na Uniwersytecie Krakowskim, które Autor omówił na tle idei reformatorskich wypracowanych w głównych ośrodkach intelektualnych ówczesnej Europy.

⁷ K. Ożóg, *Związki Uniwersytetu Krakowskiego z kapitułą krakowską u schyłku XIV i w pierwszej ćwierci XV wieku*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie”, R. 43:1998; S. Szczur, *Papież Urban V i powstanie uniwersytetu w Krakowie w 1364 r.*, Kraków 1999; *Kultura Polski średniowiecznej XIV-XV w.*, red. B. Geremek, Warszawa 1997.

I tak sposobem włączenia się uczelni krakowskiej w ogólnoeuropejski nurt reformy Kościoła była odnowa filozofii i teologii, tzw. *via moderna* opartej na nominalizmie, propagowana przez krakowskich profesorów. Poza tym zdaniem W. Bielaka innym środkiem była myśl prawników krakowskich o reformie Kościoła, zaprezentowana w reformatorskich soborach pierwszej połowy XV w. tj. w Pizie, Konstancji i w Bazylei, gdzie w czasie dwóch pierwszych soborów popierali umiarkowaną reformę Kościoła opartą na poglądach Mateusza z Krakowa i Franciszka Zabarelli, mającą się dokonać na istniejących strukturach kościelnych. Jej myślą przewodnią było uzdrowienie tychże struktur poprzez podniesienie poziomu moralnego duchowieństwa i wyeliminowania panoszących się nadużyć. Idee koncyliarystyczne nie były w ich wystąpieniach radykalne, lecz umiarkowane (tzw. unionizm). Autor zwrócił również uwagę na odnowę Kościoła *in capite et in membris* i rolę jaka przypadła w tej dziedzinie Akademii Krakowskiej, wskazując przy tym na znaczenie ustawodawstwa synodalnego i działalności kaznodziejskiej propagowanych przez biskupów krakowskich (Piotra Wysza i Wojciecha Jastrzębca).

Omówienie podręczników duszpasterskich powstałych do pierwszej połowy XV w., a więc głównej podstawy źródłowej recenzowanej książki zostało zawarte w rozdziale trzecim. Materiałem źródłowym, którym dysponował W. Bielak jest siedem tekstów traktatów duszpasterskich zachowanych do naszych czasów, tj. *Ad celebrantes missam* Bartłomieja z Jasła, *De abusioibus missarum* i *Expositio missae* Jana Isnera, *Expositio canonis missae* Andrzeja z Kokorzyna, *De officio missae* i *De missae et horis canonicis* Jana z Kluczborka oraz *Tractatus sacerdotalis* Mikołaja z Błonia. W rozdziale tym Autor poczynił uwagi na temat rodzajów tego typu pism, rodzimych i zachodnioeuropejskich, spotykanych na terenie Polski w okresie poprzedzającym twórczość magistrów krakowskich. Następnie skoncentrowano się na omówieniu ich genezę, wskazując źródła, na których były wzorowane by dalej zaprezentować sylwetki autorów (w porządku chronologicznym, według dat uzyskania przez nich doktoratu z teologii lub prawa⁸) ukazując ich zainteresowania naukowe i powiązania ze środowiskiem

⁸ Wyjątek stanowi Bartłomiej z Jasła, który chociaż nie należy do grona profesorów teologii ani prawa, został umieszczony na pierwszym miejscu jako jeden z pierwszych przybyłych uczonych do Krakowa z Pragi, w celu odnowienia tutejszego uniwersytetu.

praskim oraz opisać formę zewnętrzną najważniejszych rękopisów polskich traktatów duszpasterskich z pierwszej połowy XV w. - (zdaniem Autora, któremu udało się dotrzeć do większości zachowanych dziś rękopisów traktatów duszpasterskich, ogólny stan zachowania egzemplarzy jest dobry). W ten sposób możemy wyrobić sobie ogólne pojęcie o formach twórczości teologiczno-duszpasterskiej przed i po powstaniu wydziału teologicznego Uniwersytetu Krakowskiego i lepiej rozpoznać i zrozumieć omawiane nauczanie. Na końcu rozdziału trzeciego W. Bielak przybliżył popularność i poczytność podręczników duszpasterskich dla duchowieństwa. Autor kierując się następującymi kryteriami, tj. liczbą zachowanych egzemplarzy, glosami, znakami korektorskimi itp., oraz pisaniem podręcznika z polecenia lub przy poparciu biskupa wskazał, że najpopularniejszy był *Tractatus sacerdotalis* Mikołaja z Błonia, o czym w pierwszym rzędzie świadczą ma wielka liczba zachowanych jego rękopisów, i to nie tylko w zbiorach polskich, lecz również zagranicznych (w sumie ponad 30 rękopisów z XV w.). Następne w kolejności pod tym względem mają być traktaty duszpasterskie autorstwa Andrzeja z Kokorzyna, Bartłomieja z Jasła i Jana Isnera (po kilka egzemplarzy rękopisów). Wprawdzie przyjęte przez W. Bielaka kryteria mające pomóc w określeniu poczytności i popularności danego dzieła duszpasterskiego wydają się zasadne, to jednak nie można na ich podstawie definitywnie stwierdzić jakim powodzeniem cieszyły się poszczególne traktaty i na tej bazie formułować zbyt daleko idących wniosków, jak to czyni niekiedy Autor. Istnieje bowiem zbyt duże ryzyko tego, że do naszych czasów nie dochowało wiele egzemplarzy danego podręcznika (np. na skutek pożaru, celowego zniszczenia itp.), zwłaszcza kiedy dysponujemy obecnie tylko kilkoma jego egzemplarzami.

Ostatni rozdział poświęcono analizie treści wymienionych wyżej podręczników. Autor starał się w nim wykazać wpływ przenikania idei *devotio moderna* do poglądów prezentowanych w omawianych traktatach. W tym celu posłużył się egzemplarzami, które mogą uchodzić za najbardziej wierne oryginałom. Wynikiem przeprowadzonych przez W. Bielaka analiz treści polskich traktatów duszpasterskich pierwszej połowy XV w. są następujące spostrzeżenia, a mianowicie kładziono w nich duży nacisk na przypomnienie kapłanom godności ich powołania i zadań, które przed nimi stoją. Wielką uwagę koncen-

trawano też na sprawowaniu mszy świętej oraz przywrócenia właściwego rozumienia jej istoty, jako pamiątki śmierci i zmartwychwstania Chrystusa. Generalnie twórcom traktatów duszpasterskich chodziło o podniesienie na wyższy poziom moralny i duchowy polskich duszpasterzy, którzy z racji swego powołania powinni odznaczać się większą świętością niż przeciętny wierny. Stąd widoczny w tych traktatach charakterystyczny dla *devotio moderna* moralizm. Badania W. Bielaka uwidoczniły również, że autorzy dzieł pastoralnych popierali ideę (choć nie zawsze w sposób wyraźny, obawiając się posądzenia o sprzyjanie husytom) dopuszczania wiernych do częstego przyjmowania Komunii świętej, co było charakterystyczne dla *devotio moderna*. Ponadto widoczne są postulaty szerzenia idei nowej pobożności, związanej z troską o stan moralny w życiu codziennym oraz powiększenia liczby dni, w których wierni spożywaliby Ciało Pańskie (np. podczas większych świąt lub w niedzielę – przykładem tego jest *Tractatus sacerdotalis* Mikołaja z Błonia). W wyjaśnianiu sensu i zasad modlitwy podkreślano jej indywidualny charakter co słusznie wyłuskał Autor. W traktatach wyraźnie podkreślano, że modlitwa powinna być nie tylko formalna i liturgiczna, ale przede wszystkim winna wypływać z serca człowieka (np. twórczość Andrzeja z Kokorzyna, Jana z Kluczborka czy Mikołaja z Błonia). Trafnym spostrzeżeniem W. Bielaka jest także to, że w poglądach autorów polskich dzieł duszpasterskich swój wyraz znalazła *devotio moderna* dowartościowująca pojedynczego człowieka, jego indywidualne predyspozycje i potrzeby wewnętrzne, czego przykładem jest np. wykład Mikołaja z Błonia dotyczący spowiedzi, w którym zaleca traktowanie penitenta w sposób indywidualny, z uwzględnieniem jego stanu moralnego, psychicznego i społecznego. W zakończeniu tego rozdziału Autor wypunktował idee *devotio moderna* przekazane polskim duszpasterzom i doszedł do wniosku, że autorzy ci faktycznie starali się przekazać rodzimemu duchowieństwu najważniejsze zasady nowej pobożności, które poznawali bezpośrednio na Uniwersytecie Praskim lub za pośrednictwem swych starszych kolegów.

Pracę zamyka skrótowo podana synteza i przedstawione w punktach wnioski wynikające z rozważań zawartych w pracy. Przypomniano tu początki i rozwój *devotio moderna* w Europie w drugiej połowie XIV i początkach XV w. i przenikanie tego ruchu do Polski trzema drogami: poprzez Braci Wspólnego Życia, którzy w drugiej połowie

XV w. osiedlili się w Chełmnie, poprzez kanoników regularnych, których klasztor Bożego Ciała w Krakowie był zależny od Roudnic, i poprzez kontakty Uniwersytetu Krakowskiego z Uniwersytetem Karola w Pradze. W. Bielak podkreśla raz jeszcze, że *devotio moderna* najlepszą drogę do Polski miała poprzez kontakty Polaków z Uniwersytetem Praskim, i że źródłami idei *devotio moderna*, które służyły polskim autorom podręczników duszpasterskich były pisma Mateusza z Krakowa oraz ich osobisty kontakt ze środowiskiem praskim. Trafnym podsumowaniem Autora jest również stwierdzenie, że *devotio moderna* wpływała na formację duchową i intelektualną polskiego duchowieństwa – zwłaszcza na studentów i mistrzów związanych z uczelnią praską, a później także krakowską, gdzie te idee były najbardziej rozpowszechnione. Podobny wpływ idea ta wywarła na duszpasterzy z grona kanoników regularnych. Tradycje nowej pobożności były bowiem przeszczepiane bezpośrednio z Roudnic, poprzez zbiór reguł życia zakonnego opracowanego dla klasztoru Bożego Ciała w Krakowie przez Piotra Klareę. Autor wyłuszcza też to, iż rozwój *devotio moderna* dokonywał się także za sprawą aktywności pisarskiej mistrzów krakowskich, zwłaszcza podręczników dla duchowieństwa, które miały wpajać duchownym potrzebę osobistego doskonalenia się i świętości⁹. Ponadto bezpośredni wpływ na formowanie księży wywierali uczeni krakowscy przemawiający na synodach diecezjalnych.

Książka W. Bielaka jest pracą dobrą. W sumie Autor dokonał analizy szeregu wybranych podręczników duszpasterskich autorstwa polskich uczonych tworzących na początku XV w. w środowisku krakowskim. Sformułowane przez Autora wnioski odnoszące się do wpływów nowej pobożności na wspomniane dzieła, słusznie poprzedzone zostały z konieczności opisaniem samej *devotio moderna* na gruncie polskim. W. Bielak nie tylko omówił wpływ *devotio moderna* na polską twórczość pastoralną, ale całe zagadnienie ukazał na szerokim tle. Przedstawił równocześnie ten ruch jako element reformy Kościoła dokonywanej pod koniec średniowiecza. Autor wykazał się dobrą analizą tekstów źródłowych, jasnością wypowiedzi oraz doko-

⁹ Szerzej zob. M. Zahajkiewicz, *Średniowieczna twórczość teologiczno-pastoralna środowisk uniwersyteckich Europy środkowowschodniej na użytek duszpasterzy*, w: *Średniowieczny Kościół polski. Z dziejów duszpasterstwa i organizacji kościelnej*, red. tegoż, S. Tylus, Lublin 1999, s. 121-135.

nał wielu uściśleń dotyczących *devotio moderna* w Polsce. Krytycznie ustosunkował się do problemu powstania, istoty i zasięgu występowania *devotio moderna*, a więc zasadniczych celów postawionych sobie we wstępie pracy. Ponadto wbrew obiegowym, jak się wydaje, osądom dotyczącym pacy E. Wintera¹⁰, podważającym słusność wniosków tego badacza, to właśnie ją wybrał W. Bielak jako punkt rozważań nad *devotio moderna*. Takie posunięcie w zasadzie jest słuszne, rozumowanie E. Wintera, co także zauważa Autor, jest bowiem niezwykle precyzyjne, wolne od niepożądanych uproszczeń, przeprowadzone z uwzględnieniem szerokiego kontekstu zjawisk zachodzących w Europie drugiej połowy XIV w., wśród których rozwijała się *devotio moderna*, a które nie mogły być objęte w kształtowaniu się jej oblicza.

Na zakończenie warto zwrócić uwagę na jedną rzecz, a mianowicie lektura pracy W. Bielaka uwidacznia jak daleko jeszcze do uchwycenia i wyjaśnienia pełnego oddziaływania *devotio moderna* na ziemiach polskich u schyłku wieków średnich. Zrozumiałe jest bowiem, że nie tylko traktaty duszpasterskie ale i inne źródła z tego okresu mogą zawierać o wiele większe bogactwo treści inspirowanych nową pobożnością. Przykładowo wymienić tu można choćby kazania średniowiecznych mistrzów krakowskich, przechowywane w różnych bibliotekach¹¹. Do takich domysłów skłaniają nas obserwowane tak w Czechach, jak i w Niderlandach zasadnicze formy przekazywania *devotio moderna*, w skład których wchodziła działalność pastoralna, tak istotna dla Jana Miliča, Gerarda Groota czy Mateusza z Krakowa oraz jego uczniów i wielu doktorów Uniwersytetu Krakowskiego¹².

¹⁰ E. Winter, *Frühhumanismus. Seine Entwicklung in Böhmen und deren europäische für die Kirchenreformbestrebungen im 14. Jahrhundert*, Berlin 1964.

¹¹ Zob. np. wydane drukiem katalogi rękopisów: Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Biblioteki Czartoryskich w Krakowie, Biblioteki Kórnickiej PAN, Biblioteki Gdańskiej PAN, Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, Biblioteki Narodowej Ossolineum we Wrocławiu, itp.

¹² Zob. A. Hyma, *The devotio moderna or Christian Renaissance 1380-1520*, Michigan 1922; tenże, *The christian renaissance. A history of the devotio moderna*, New York 1924; Jana Miliče z Kroměže tři řeči synodní, ed. V. Herold, M. Mráz, Praha 1974; K. Michalski, *Poglądy filozoficzno-teologiczne na Uniwersytecie Jagiellońskim w pierwszej dobie jego istnienia*, „Nasza Myśl Teologiczna” t. 2: 1935 s. 10-47; B. Leszczyńska, *Jan Milicz z Kromieryża i jego kontakty z ziemiami polskimi*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka t. 15: 1960 nr 1, s. 15-22; W. Seńko, A.L. Szafranski, *Mateusz z Krakowa i jego dzieło*, w: *Opuscula Theologica doty-*

Przebadania wymaga również środowisko polskich kanoników regularnych, zarówno wywodzących się z Niemiec, jak i przybyłych z Roudnic, którym bliska była *devotio moderna*¹³, o czym świadczy chociażby pobieżne zapoznanie się z *Collectio*¹⁴. Wykorzystywanie zasad *devotio moderna* do normowania życia klasztornego w Roudnicach i w Krakowie, a może i w innych klasztorach polskich wywodzących się z gałęzi roudnickiej wydaje się wielce prawdopodobne. Godny przeanalizowania byłby też rozwój *devotio moderna* wśród polskich paulinów, do czego zachęca W. Bielak, bowiem ogólna praca E. Mályusza nie wypełnia tematu związanego z duchowością średniowiecznych paulinów w Polsce¹⁵. Podobny postulat można by odnieść do zagadnienia ustawodawstwa synodalnego, rozpatrywanego do tej pory raczej tylko z punktu prawnego¹⁶. Miejmy nadzieję, że w niedługim czasie trud przebadania pola, jakie daje *devotio moderna* zostanie podjęty przez kolejnych badaczy by w ten sposób ocalić od zapomnienia to ważne i ciekawe zjawisko, które wyprzedziło o całe stulecia modele religijności, pobożności oraz samego Kościoła. Książka W. Bielaka ukazująca wpływ *devotio moderna* na polską twórczość pastoralną u schyłku wieków średnich stanowi dobre wprowadzenie i zachętę do dalszego zajęcia się zagadnieniem nowej pobożności na ziemiach polskich w późnym średniowieczu.

---

czące spowiedzi i komunii, w: *Textus et studia historiam theologiae in Polonia excultae spectantia*, Warszawa 1971, vol. 2, fasc. 1, s. 9 n; A. Szafranski, *Mateusz z Krakowa. Wstęp do badań nad życiem i twórczością naukową. Stan badań*, „Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej” t. 8: 1967 s. 25-92; J. Kłoczowski, *Wspólnoty chrześcijańskie. Grupy życia wspólnego w chrześcijaństwie zachodnim od starożytności do XV wieku*, Kraków 1964 s. 489 n;

¹³ Zob. A. Pobóg-Lenartowicz, *Kanonicy regularni na Śląsku. Życie konwentów w śląskich klasztorach kanoników regularnych w średniowieczu*, Opole 1999; K. Łatak, *Kanonicy regularni laterańscy na Kazimierzu w Krakowie do końca XVI wieku*, Elk 1999.

¹⁴ *Collectio D. Petri Claretiae Canonici Regularis de Domo Roudnicensi Super Statuta Canonorum Regular.*, ed. Christophorus Loniewski, Cracovae 1618.

¹⁵ E. Mályusz, *Zakon paulinów i devotio moderna*, s. 263-283.

¹⁶ B. Ulanowski, *Kilka uwag o statutach synodów diecezjalnych krakowskich z XIV i XV stulecia*, w: *Archiwum Komisji Historycznej*, t. 5, *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 13, Kraków 1889 s. 1-20; S. Zachorowski, *Studia z historii prawa kościelnego i polskiego*, Kraków 1917.